

Konsistoriehuset i Uppsala

CATRINE ARVIDSSON, *Kultur- och byggnadshistoriker*

I återuppbyggnadsarbetet efter den förödande branden i maj 1702, som lade större delen av Uppsala i aska, kom arkitekten Carl Hårleman att sätta sin prägel på en stor del av de offentliga byggnaderna.

Konsistoriehuset vid S:t Eriks torg är typisk för hans franskinspirerade arkitektur.

En inskriptionstavla på södra fasaden talar om att byggnaden grundlades när Adolf Fredrik var universitetets kansler och fullföljdes av Karl Ehrenpreus.

STATENS FASTIGHETSVERK förvaltar delar av Uppsala universitets historiska kärna, byggnader som tillhör vårt kulturarv. I de historiska kvarteren mellan S:t Eriks torg och domkyrkan ligger Konsistoriehuset. Det uppfördes under åren 1749–55 efter ritningar av arkitekten Carl Hårleman för universitetets beslutande myndighet, konsistoriet. Huset är invändigt ombyggt och anpassat för nya verksamheter medan exteriören är ett väl bevarat byggnads-

minne från den Hårlemanska epoken.

År 1702 härjades Uppsala av en brand som lade större delen av staden i aska och förstörde slottet och domkyrkan och flera andra officiella byggnader. Det hade funnits varsel. På rådstugan i augusti 1699 förmanades borgerskapet om varsamhet med eld eftersom det var mycket torrt, och « så många ekornar löpa här omkring, hwilke efter gemene mans sägen, betyda eldswåda ». Till råga på eländet var det

krig och stor brist på pengar. I början av 1730-talet var de privata husen återuppbyggda. Det tog längre tid att bygga upp och restaurera de offentliga byggnaderna. Vid seklets mitt hade kyrkan fått ny inredning och två nya torn. Gustavianum, som klarat sig ganska lindrigt från branden, var ombyggt och ärkebiskopen hade flyttat in i sitt nya residens. Slottet höll på att byggas upp på nytt. I professor Linnés botaniska trädgård stod ett nytt orangeri,

och Celsius astronomiska observatorium hade uppförts vid samma gata. Norr om kyrkan hade universitetet byggt Konsistoriehuset på gamla grunder. Alla dessa ny- och ombyggnader uppfördes efter Carl Hårlemans ritningar. Hårleman kom, som frihetstidens främste arkitekt och överintendent med ansvar för nationens offentliga byggenskap, att sätta sin prägel på Uppsala in i vår tid. Allt är emellertid inte bevarat. Domkyrkan fick sitt nuvarande

utseende och sina nygotiska torn i slutet av 1800-talet och Linnés orangeri ersattes av ett nationshus.

KONSISTORIETS NYBYGGE

Uppsala domkyrka hade som många andra kyrkor byggts på en höjd för att synas vida omkring. Runt kyrkan restes en mur som efter hand inleddes i en krans av byggnader. På 1620-talet byggdes ett av de medeltida husen om till uni-

Konsistoriehusets södra fasad mot domkyrkan och den tidigare kyrkogården.

Carl Hårlemans ritning av södra fasaden. Fönstren i bottenvåningen togs upp först på 1820-talet.

En detalj ur Erik Dahlbergs *Suecia* visar muren som löpte mellan Gamla bibliotekshuset och Domkapitlets hus.

versitetsbibliotek. Bibliotekets läge motsvaras av Konsistoriehusets vinklade flygel utmed Akademigatan. När biblioteket 1691 flyttade in i Gustavianum övertogs bibliotekshuset av konsistoriet. En del av murarna i det gamla bibliotekshuset kom att ingå i konsistoriets nybygge.

1730- och 40-talen var en blomstrings-tid för Uppsala universitet och på kort tid inrättades en rad nya institutioner. Konsistoriet beslöt att bebygga den så kallade Ödestomten öster om det hus man nu förfogade över. Där stod sedan branden en byggnad som Olof Rudbeck en gång påbörjat men aldrig färdigställt. Man började röja på platsen 1748 och ville komma igång med bygget, men det dröjde. På en förfrågan 1748 förklarade räntmästaren att huset inte kunde påbörjas förrän akademiens tegelbruk blivit i ordning och kanslern, det vill säga kronprins Adolf Fredrik, givit sitt tillstånd. Carl Hårlemans ritningar godkändes i januari 1749. Bygget påbörjades samma år och 1755 kunde det nya huset invigas. Av räkenskaperna kunde man tro att det inte stod klart förrän flera år senare, men det hörde till vanligheten att hantverkarna fick vänta länge på betalningen.

Det nya konsistoriehuset sträckte sig utmed den södra sidan av det dåvarande Oxtorget och fortsatte i vinkel längs Akademigatan. Oxtorget var betydligt mindre än det nuvarande S:t Eriks torg. Kvarteret öster om torget sträckte sig ner till ån, eftersom Sysslomansgatan började först vid nuvarande S:t Olofsgatan. Konsistoriehuset hade enligt ett syneprotokoll egna murar åt alla sidor, skiljemurar och brandbottnar av tegel och yttertaket var belagt med järnplåtar. Trapphuset var då som nu förlagt till vinkeln mellan de bägge längorna.

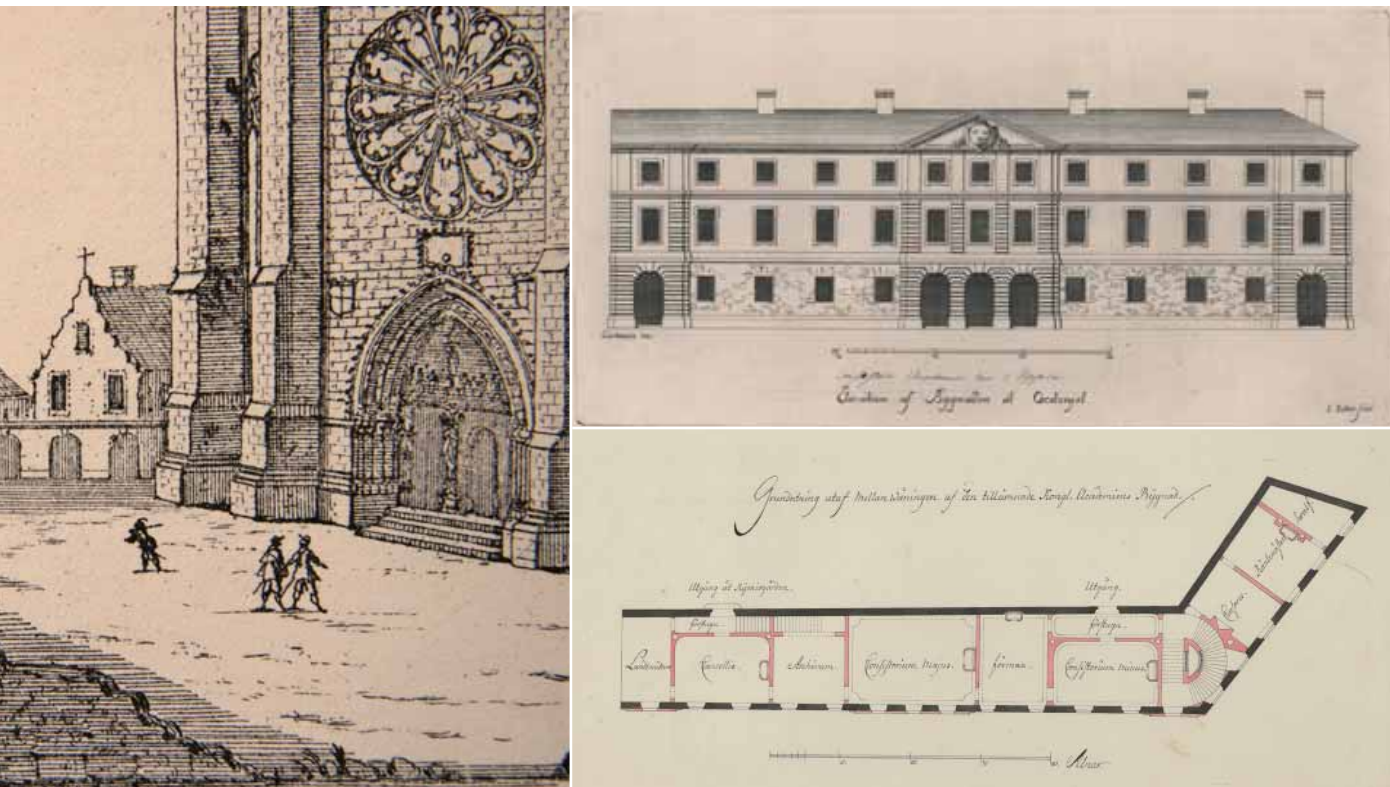
På den brant sluttande tomten fick huset tre våningsplan mot torget och Akademigatan, och två plan mot kyrkan. Mot husets södra gavel anslöt kyrkomuren med sina portar. Konsistoriehuset kom att skärma av den dåvarande kyrkogården. På denna sida låg entréerna till husets två övre plan. Den södra fasaden hade enbart blindfönster, och 1754 beviljade konsistoriet den extra kostnaden för fönster i portarna.

Att man inte ville ha fönster mot kyrkogården är inte förvånande eftersom kyrkogårdar på den tiden inte vårdades som i vår tid. Domkyrkoprotokollen vittnar

om klagomål på renhållningen och att gravarna inte var tillräckligt djupa. För att få bort svinen som tog sig in på kyrkogården förbjöds de närboende att hålla svin. Man snyggade upp området i slutet av 1780-talet och rev ett par vanprydande bodar, men platsen var fortfarande lerig och man gick på utlagda bräder. Mot slutet av 1700-talet var det en växande opinion mot begravingar inne i kyrkorna och mot kyrkogårdar inne i städerna. År 1794 ersattes Uppsala gamla kyrkogård av hospitalskyrkogården, som i dag kallas Gamla kyrkogården. Först på 1820-talet, när gravarna hade avlägsnats, muren var riven och platsen grusad, togs fönster upp i Konsistoriehusets södra fasad.

HÅRLEMANS ARKITEKTUR

Konsistoriehusets fasad är representativ för den arkitektur som Hårleman utvecklade efter franska förebilder, och som han med viss variation tillämpade för alla slags byggnader, såväl offentliga som privata. Den utsträckta fasaden mot torget bryts upp av en bred risalit (utskjutande parti) med fronton (triangelformat krön) mitt på fasaden och smalare sidorisaliter. I frontonens gavelfält ses lilla riksvapnet.

Carl Hårlemans plan av huvudvåningen med de bägge konsistoriesalarna.

Det nedre planets risaliter har en kraftig bandrustik som fortsätter som pilastrar på nästa våningsplan. Mellanplanet markeras som huvudvåning med högre fönster. Grupperingen av fönstren, de horisontella listverken och de vertikala pilastrarna och rustiken ger fasaden en rytmisk indelning. Byggnaden fick ett lågt sadeltak.

Det är intressant att Hårleman tänkte sig gatuplanet mot norr och markplanet mot söder (mellanplanet) som en opusad mur av natursten med tegelvälvda fönsteröppningar. Hårlemans ritningar för kungsgårdar med integrerat kök i botenplanet har samma utformning. I räkenskaper för 1748 redovisas rivning av gamla murar och rensning av tegel under rubriken «Consistoriehusets byggnad och reparation», vilket visar att man tänkte använda den gamla konsistoriebyggnadens murar i det nya huset. Hade man ursprungligen tänkt integrera även det så kallade Ödeshusets murar mot torget och kyrkogårdsmuren ovanför? Husets södra fasad följer muren som gick mellan Gamla bibliotekshuset och Domkapitlets hus.

Det är oklart hur fasaden kom att utföras och färgsattes på 1750-talet. Vi vet inte hur väl man följde ritningen eller vilka

förändringar som gjorts i samband med restaureringar. Under 1700-talet började man använda sig av en stänkputs med grovt grus. Konsistoriehusets nedre plan mot norr har en spritputs från 1960-talet som eventuellt återgår på en äldre puts. De bägge övre planen är slätputsade. Det är också oklart hur fasaden ursprungligen färgsattes och om rustiken målades i en avvikande kulör. Sedan 1983 har fasaden en vitriolgul kulör som Hårleman pläderade för. Den kontrasterande rödockra kulören på rustik och listverk betonar fasadens rytmiska indelning.

KOPPARSTICKET

Jean Eric Rehns kopparstick av fasaden och det första våningsplanet har under senare år lett till missuppfattningen att Rehn fick rita fasaden mot torget. Rehn hade bekostats en utbildning till kopparstickare i Paris för att mångfaldiga svenska arkitekters och konstnärers ritningar och teckningar. Kungl. Maj:t motiverade uppdraget med den praktiska nyttan av att kunna dela ut tryckta exemplar av ritningarna till arbetarna, som skulle kunna utföra arbetet med större «kvickhet, drift och säkerhet».

Att sprida kunskap om arkitekturen genom grafiska tryck var inget nytt för 1700-talet. Under renässansen, då de första arkitekturböckerna publicerades, fick till exempel den italienske arkitekten Andreas Palladio efterföljare i hela Europa. Carl Hårlemans syfte var lika pragmatiskt som en gång Palladios, men nu var det en annan tid. Under det nyttobetonade 1700-talet behövdes förlagor till brandsäkra och prydliga stenbyggnader som dessutom var ekonomiska att bygga och sparade på skogsvirket. Paradoxalt nog kom Hårlemans planer och fasader, och i hans efterföljd Carl Wijnblads *Ritningar på Wåningshus*, att bli mönsterbildande även för den svenska träarkitekturen.

VITT SKILDA VERKSAMHETER

Hårlemans tre planritningar anger dispositionen av de tre våningsplanen, men räkenskaper visar att husets lokaler kom att disponeras på ett delvis annorlunda sätt. Gatuplanet var inrättat för praktiska ändamål.

I enlighet med en ny brandordning som höll på att ta form när Consistoriehuset uppfördes, skulle staden och akademien ha ett gemensamt vakt- och brandför-

Ecclesiasticums bottenvåning
mot torget rymmer i dag hant-
verks- och salubodar.

svar och ett antal spruthus placerade på olika håll. Innanför de tre portarna mitt på Konsistoriehusets fasad mot torget låg universitetets spruthus där man förvarade brandsprutor, läderämbar, stegar, yxor, svabbar och andra brandredskap. Nattetid svarade en styrka på 16 beväpnade vaktkarlar och en trumslagare för uppsikten. Brandvakten skulle också svara för den allmänna ordningen och avstyra slagsmål och tjuveri. Detta stadens och akademiens Corps de garde hade sina lokaler till höger om spruthuset.

Eftersom akademien hade domrätt behövde universitetet arrestlokaler. Konsistoriet hade haft två arrestkammare till förfogande i sitt gamla hus och fick så

även i det nya. Arresterna låg i flygeln mot Akademiåtgatan.

Intressant nog visar räkenskaperna från 1750-talet att man i gatuplanet också inredde två anatomirum mot Oxtorget, troligen i de ursprungligen tänkta salubodarna. Räkenskapsboken innehåller avskriften av ett kungligt brev från 1747. Med det goda syftet att höja den medicinska kunskapen «genom anatomins högre drift och skiötsel» skulle akademierna på egen bekostnad bygga anatomisalar och tillsätta professorer i anatomi. I samma brev utfärdades en order till landshövdingarna som brutalt kastar oss i en annan tids värderingar. Landshövdingarna ska «till anatomi salen upskaffa, antingen sådana

Delinquenter som sig själva förgjort, eller för begångna brått blifvit hängda, men i synnerhet att Krono Betjänarna efter Prästernas angifwande till anatomie sahlen införa all de oäkta Barn, som antingen mördade eller döda blifwa». Det fanns en professur i anatomi alltsedan 1595. Tidigare omfattade disciplinen även botaniken och medicinen. Från 1742 var den uppdelad på två professorer, den ena i praktisk medicin och den andra i anatomi, fysik, botanik och kemi. Det blev professor Lars Roberg som tog hand om den praktiska medicinen och tog initiativet till Akademiska sjukhuset i Uppsala, Nosicomium Academicum, som låg vid Riddartorget söder om domkyrkan. Det

Sommartid flyttar försäljningen ut på S:t Eriks torg.

var under Robergs tid som anatomin och kirurgin blev ett akademiskt ämne i Uppsala. Han efterträddes 1757 av sin svärson Samuel Aurivillius som gjorde en betydande insats som lärare i anatomi och som kirurg på sjukhuset. Dissektionsövningarna flyttades från det trånga sjukhuset till de två små rummen som ställdes i ordning i Konsistoriehusets bottenvåning. Det största rummet innanför förstugan var dissektionsrum, och ett mindre rum innanför användes som föreläsningssal.

Huvudvåningen upptogs av konsistoriet. J.B. Busser har i sin beskrivning över Uppsala som gavs ut i flera upplagor under senare hälften av 1700-talet, redogjort för en del av Konsistoriehusets användning och inredning. Konsistoriets ärenden var uppdelade mellan Konsistori Minori och Konsistori Majus. Konsistoriets lilla sal hade också funktion som akademiens myntkabinett. Rummet hade enligt planen två rundade hörn som inredningsmodet för mindre formella rum föreskrev. I huvudvåningens mitt låg den stora konsistoriesalen, som hade en enkel men värdigt representativ inredning som följde gamla traditioner, och med kungaporträtt på väggarna. Porträttsamlingen hade donerats för Konsistori Majus av den tidigare kanslern Magnus Gabriel De la Gardie 1668 och var genom akademiens försorg kompletterad med 1700-talets kungar. Vid den borte kortväggen stod rektors karmstol under en himmel av röd sammet med silverfransar. Professorerna satt på båda sidor om ett tolv alnar långt bord. Helt nytt var däremot det urverk som tillverkades för konsistoriesalen av den stockholmske urmakaren Petter Ernst. I konsistoriets förstuga hängde sex målningar som föreställde Christian Tyrannus «i Sverige föröfvade grymhet» jämte ett porträtt av den grymme kungen själv.

I våningen högst upp fanns de fyra fakulteterna. Det största rummet i våningens mitt upptogs av teologerna. De övriga rummen fördelades mellan de juridiska, medicinska och filosofiska fakulteterna.

ANPASSNING OCH ANTIKVARISKA HÄNSYN

Räkenskaperna ger vissa ledtrådar till husets historia under 1800-talet. Det är en period som är dåligt dokumenterad. De bägge anatomirummen var otidsenliga och trånga. De slogs samman till en större anatomisal på 1840-talet, som

kunde användas tills den nya Anatomiska institutionen vid Flustret stod klar 1850. Den utrymda anatomisal blev slaktarbod. Någon gång under seklet öppnades en bokauktion i gatuplanet mot S:t Eriks torg. En ramp upp till det tidigare spruthuset ersattes av en trappa på insidan av huset, med ett trappsteg på utsidan, och portarna försågs med fönster. Vid samma tid tillkom den stenlagda trottoaren.

När det nya universitetshuset stod klart 1887 och konsistoriet lämnade sitt hus vid S:t Eriks torg kunde institutionen för mineralogi och geologi flytta in i de lediga lokalerna. Geologin var en relativt ung akademisk disciplin. En standardförklaring är att det dröjde till 1830-talet innan

Charles Lyell kunde bevisa att jorden funnits oändligt mycket längre än de 6000 år som bibelns skapelseberättelse förkunnade. En mer nyanserad förklaring är att det fanns många motstridiga teorier som splittrade ämnet. Geologin väckte intresse hos allt fler och vid 1800-talets mitt inrättades de första professurerna. När geologerna i Uppsala övertog Konsistoriehuset kunde stora samlingar av mineraler, bergarter och fossiler exponeras som studiensamlingar för studenterna. Huset byggdes om efter ritningar av arkitekten Carl August Kihlberg. Mineralsamlingen inrymdes i mellanplanet och bergarts- och fossilsamlingarna i det översta planet. I botenplanet inreddes ett mineralanalytiskt

Parti av Guldrummet. Den tidigare stora konsistoriesalen fick en målad dekor i nyrokoko, förmodligen i samband med ombyggnaden på 1880-talet.

Domkyrkans kafé med ingång från Domkyrkooplan.

laboratorium och verkstad för slippöver. Huset rymde också rum för preparation, kristallografiska arbeten och andra verksamheter inom institutionen, bibliotek samt bostäder för docent, preparator och vaktmästare.

Geologerna fanns kvar i huset till 1959. Därefter gjordes en omfattande restaurering och lokalerna anpassades för den konsthistoriska institutionen, senare konstvetenskapliga institutionen, som fanns kvar till 1995. Åren 1995-97 gjordes nästa stora ombyggnad för att anpassa byggnaden för institutionen för arkeologi och antik historia. Institutionen hade haft lokaler i Gustavianum, som skulle byggas om till museum. Konsistoriehusets lokaler

var otillräckliga men kunde utvidgas genom en sammanslagning med grannhuset Ecclesiasticum.

Ecclesiasticum, som är den latinska formen av ecklesiastik, är en benämning för kyrklig funktion. Byggnaden med samma namn uppfördes som domkapitelhus på 1660-talet på grunden av ett medeltida hus. Portiken tillkom 1681 som årtalet över dörren anger. Domkapitlet fanns kvar i huset till 1837. Det saknas uppgifter om husets användning fram till 1912, då det blev pastorsexpedition. Här fanns också domprostens kansli. Huset förvärvades av Statens fastighetsverk på 1990-talet.

Restaureringen av de bägge husen utfördes efter ritningar av Margareta Käll-

ström hos Arksam arkitekter AB, på uppdrag av Statens fastighetsverk och i samråd med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen. De bägge byggnaderna skulle anpassas efter moderna krav på lokalerna, samtidigt som man måste klara hårda restriktioner för bevarande som följer på klassningen som byggnadsminne. I alla offentliga byggnader måste lokalerna vara tillgängliga för funktionshindrade, vilket här försvarades av att bjälklagen i de båda husen inte låg på samma nivå. Det löstes genom att man rev en trappa på den östra sidan i Konsistoriehuset och byggde ett nytt trapphus med hiss. Dörrar togs upp mellan de bägge husen så att trappan och hissen blev tillgängliga från bägge håll.

Korridoren i det översta planet tillkom vid ombyggnaden 1995-97.

Man behöll takhöjden och de gamla kalkstensgolven. Den gamla konsistoriesalen, eller Guldrummet som den då kallades, inreddes som bibliotek med hyllor som inte förankrades i väggarna utan lämnade väggdekoren intakt bakom hyllorna. På det översta våningsplanet avdelades en korridor längs den södra fasaden och arbetsrum med vardera ett fönster mot norr. Trappan vid huvudentrén kompletterades med en ramp.

Det är ett önskemål att alla installationer i modernt utrustade byggnader, som ventilation, el, tele- och datakommunikation, ska vara flexibla och dolda. Installationerna lades i ny fast inredning och för ventilationen utnyttjades befintliga rökkanaler.

Nästa ombyggnad gjordes för en ny hyresgäst 2004. De bägge husen anpassades nu för domkyrkans behov. Även denna gång var det Margareta Källström, nu verksam hos AIX arkitekter, som utarbetade ritningarna för ombyggnaden. För inredningarna svarade, liksom vid den förra ombyggnaden, inredningsarkitekt Ivar Häggblom vid samma kontor. I mellanplanet inreddes ett kafé. Hyllorna i biblioteket togs bort, och eftersom ingen åverkan hade gjorts på väggarna kunde Guldrummet enkelt omvandlas till ett kaférum som också kan användas för servering i samband med förrättningar. I Ecclesiasticum revs väggar för att skapa två körsalar.

Konsistoriehuset är ett bra exempel på hur vårt kulturarv bevarats genom ombyggnader för nya funktioner in i vår tid. Husets arkitektoniska värden och antikvariska aspekter har fått en allt större betydelse i arbetet efter hand, och i dag är det givet att inte göra större förändringar än nödvändigt. Upplevelsen av rummen är inte mindre viktig. Nyttillskotten ska hålla en hög kvalitet i design och material. I Konsistoriehuset är inredningen funktionell och diskret tilltalande, i konsekvens med Hårlemans intentioner. **KV**

Ecclesiasticums ingång från Domkyrkoplan. Portalen uppfördes 1681.